

Potovanje po Koroškem leta 1795

Francè Kotnik

Leta 1798 je izšla knjiga, ki nosi naslov: *Reise durch einige Theile vom mittäglichen Deutschland und dem Venetianischen. Erfurt in der Henning-schen Buchhandlung. — Oktav — 40 strani.*

Spisal jo je neki J. H. G. S. (= J. H. G. Schlegel).

Kakor je iz vsebine razvidno, je bil pisatelj po poklicu zdravnik, po veroizpovedi pa protestant.

V uvodu se obrača avtor proti tistim potopiscem, ki so Korošce in Koroško slabo in površno opisovali. Toda noben popotnik ni nakopičil toliko laži in surovosti kakor Röder (sedaj diakon v Marbachu na Würtemberškem) v svojih potovanjih po južni Nemčiji (Zv. II. in III.). On pa se je kot nestranski inozemec prepričal o nasprotnem.

Potopisec je nastopil pot konec junija iz Štajerske. Neumarkt je zadnja poštna postaja na Štajerskem. Pot ga je vodila s poštnim vozom skozi Breže (Friesach), o katerih napačno trdi, da so stari Virunum. Šent Vid ob rekah Vilici in Glini z mestnim obzidjem in jarkom ima okoli 5000 premožnih prebivalcev. V mestu je skladišče železa, ki izvira iz Hüttenberga in s katerim meščani trgujejo z Italijo. Na potu proti Gospe Sveti je deževalo. Videl je koroške kmete, ki so bili odeti v slamnate plašče, kar je čudno videti, ker se z daljave zdi, da hodijo figure brez glave po polju. Slamnate plašče izdelujejo na ta način, da na gornjem koncu zvežejo potrebno množino najdaljše slame. Ko je ogrinjač gotov, ga denejo čez glavo, tako da visi okoli in okoli čez telo in dovolj varuje pred dežjem in snegom. Kakor vemo, so izdelovali plašče, ki naj bi varovali pred dežjem, iz lipovega ličja na Kočevskem na Peci, na Gorenjskem in drugod, na Kobanskem pa je bil narejen iz kostanjevega lubja, iz kostanjevega listja ali pa mešan. Pohorci so ga delali iz lasana (*carex britoides*), ki spada v razred polutrav ali sašev, pa tudi iz ločja ali rogoza so ga izdelovali. Ličnik in plašč iz rogoza je zelo staro indoevropsko oblačilo (Slovenske starosvetnosti str. 21—24).

Nato je prišel popotnik na Gosposvetsko polje, ki je spomladi in jeseni večinoma močvirnato, poleti pa skoraj popolnoma suho. Kraj je znan po mestu Salla ali Tiburnija. Tiburnijo je pisatelj zamenjal z zgornjekoroško Teurnijo. Nato pripoveduje, da so na vojvodskem stolu umeščali z mnogimi smešnimi ceremonijami koroškega vojvodo, kar seveda ne odgovarja resnici, ker se je umeščanje vršilo pri Krnskem gradu na knežjem kamnu.

Nadaljeval je pot proti Celovcu. Pravi, da ga Slovenci imenujejo Selovec. To je seveda napačno. Mesto je imelo takrat 10.000 prebivalcev. Vse hiše so bile še pokrite s škodlami. V njem je tovarna za sukno in za svinčeno belilo. Tovarna za sukno izdeluje blago srednje kakovosti, druge pa mou-selin, manchester in piquet, toda sedaj so po vojski s Francijo nazadovale in ne zaposlujejo toliko delavcev kakor pred 5 do 8 leti.

V višjih krogih govorijo v Celovcu veliko italijansko, zelo redko pa francosko. Cenzura je v Celovcu zelo stroga.

Popotnik se je obrnil nato proti Beljaku. Iz Vrbe ob Vrbskem jezeru so prišli po jezeru splavi, naloženi z železnino. Te splave so vlekli ob kanalu, ki veže Celovec z Vrbskim jezerom, ljudje z vrvmi. Beljak (navaja tudi lokal Ublak) ima 3 velike šemnje: v avgustu, v septembru in o svetih 3 kraljih. Na te prihaja iz Italije in z Dunaja veliko trgovcev, ki uvažajo potrebne, a tudi luksuzne predmete, in prodajajo tudi slabo blago za visoke cene. Mnogo ljudi prihaja iz bližnje in daljne okolice. Ko se približa večer, začnejo kmetje pojedati in popivati, pijejo v velikih množinah italijansko in tirolsko vino pa tudi žganje. Plešejo cele noči, tako da se sliši iz vsake gostilne muzika in vpitje.

Beljaški trgovci govorijo večinoma nemško, laško in slovensko, ker trgujejo z vsemi tremi narodi. Beseda pastor velja v Beljaku za psovko.

Iz Beljaka je potoval pisatelj v nemški Plajberk, od tod pa ga je vodila pot na Dobrač, kjer stojita dve cerkvi, eno so sezidali Slovenci, drugo pa Nemci. Z njega je posebno lep razgled v Ziljsko dolino, kjer so razkropljene slovenske vasi, na travnikih pa majhne lesene hišice, v katere shranjujejo seno. Po pašnikih se pasejo črede govedí, ovc, koz in konj. Potres je leta 1345 odkrhnil veliko skalo in zasul dva trga in 17 vasi. Da bi pomirili rebeljsko uporniško goro, so sezidali na vrhu oni dve cerkvi. Ob vznožju je Podklošter (Podcloftram), vrstijo se slovenske vasi Blače, Bistrica, Čače itd.

Ko se je vrnil z gore, je nadaljeval pot v Ziljsko dolino, kjer so tamkajšnji Slovenci uprav obhajali svoje žeganje (semenj). Slovenci (Wenden) se imenujejo Slovenci ali Selanci = Ziljanci, nikoli pa ne Windi ali Wendi. To ime so jim dali Nemci. Gostili so se na prostem, ukali in plesali. Slovenec je večinoma vitek, bolj okreten ko debel, je pravih obraza, po noši se pa ne razlikuje od nemških koroških kmetov, čeravno je bila njih noša nekoč tudi tako posebna kakor ženska. Nosili so namreč koničast klobuk, okoli vratu velik ovratnik, prsnik z naramnicami, kratko suktnjo, kratke široke hlače in podvezne čevlje. Očitajo jim zahrbtnost, zvitost, sovražnost proti Nemcem in spretnost v prevari in celo v kraji. Toda pisatelj misli, da je veliko tega pretiranega, in če se v čem pregrešijo proti Nemcem, so to ti večinoma sami povzročili.

Slovenka je vitka, večinoma pa še debela in zelo tršatega telesa in neredko najlepšega obraza. Črne oči in črni lasje so pri njih češči ko plavi lasje in modre oči, ki jih imajo koroški Nemci. Svojo narodno nošo so še popolnoma ohranile, ni pa v ničemer podobna onj lužiških Srbkinj. Glavo pokriva avba, ki je narejena iz finega belega blaga. Čez njo je potegnjen črn trak, podobna je tako imenovanim dunajskim kapam. Razlikuje se v tem, da je zadnjek (solčavski izraz za nemški Deckel pri avbi) potegnjen malo niže. Traki na njej so narejeni iz več ali manj finih čipk ali iz fileja in segajo daleč dol v obraz in frfrajo ob vetru ali hitri hoji sem in tja. Okoli vratu nosijo pisane korale, ki visijo poleg prsnega traka nekoliko na oprsnik. Telo obdaja steznik, ki ga komaj vidimo, ker ga večinoma pokriva nabran ovratnik, ki je narejen iz precej finega platna. Zadaaj je daljši, proti plečam pa krajši, na vratu je zavezan in tudi frfra ob hitri hoji. Prsi pokriva podolgem nabrana srajca

in naprej stoječ, večinoma z zlatom uvezen oprsni, ki se nad njim zapira steznik in varuje te dele pred nepoklicanimi napadi drznih, hotniških rok. Večinoma hodijo v širokih rokavcih, ki imajo tudi ob najtežjem delu manšete. Krilo je iz polplatnena, pol volnena blaga, ki se pri njih imenuje meslanka, od ital. mezza lana in ki sega komaj do kolen. Krilo je zelo nabrano, široko in je poleg ravno tako kratkega predpasnika okrašeno s pestrimi trakovi. Pas iz črnega, ozkega usnja, obložen z medenimi ploščicami, obdaja kolk. Na pasu visi do roba krila sličen jermen, ki nosi na koncu nož. Nogavice so barvaste in odevajo dobro mišičnata meča. Čevlji imajo široke pete in se zavezujejo s trakovi, pod katerimi se vidita dva okrogla velika jermena.

Pri slovenskih plesih igrajo s cimbalami, goslimi in basom. Njihovi plesi so pravzaprav takšni kakor štajerski, a kljub temu imajo mnogo svojstvenega. Sicer se tudi v malih krogih srednje hitro sučejo, toda ti prитайni obrati moških proti dekletom delajo ples posebno zanimiv. Večkrat pleše plešalec in veselo skače ali pa se suče sam, tudi njegovo dekle se suče samo in mu sledi v istih turah, dokler si ne zletita zopet v objem in tako nadaljujeta ples. Ker imajo kratka krila, večji del dekliskega telesa in obenem tudi deli, ki jih drugi narodi skušajo zakrivati, bijejo v oči. A dekleta se tako močno umivajo in drgajo, da izgubi naravna mesna barva svojo bledost in meso pordeči. To navado ni smatrati kot nesramnost, ampak jo je pripisati deželni navadi in staremu izročilu. Niti sanja se jim ne, da bi kdo to smatral za nespodobno. Nekoč so nosila dekleta, posebno v Gornji Ziljski dolini, nedrjia nepokrita in so tako hodila v cerkev in k obhajilu, toda na povelje Marije Terezije so morala svoje znamenitosti pokriti in dudi daljše srajce obleči, ki prej niso segale niti do bokov. Če se je pa korzet pomaknil malo kvišku, se je videl mesnati del telesa. Če tega niso opustile, se jim je prepovedalo hoditi v cerkev in k obhajilu.

Slovenci imajo tudi ljudske pesmi, ki jih pojejo med plesom, kar traja ob žegnanjih več dni zaporedoma. V nekaterih krajih so imeli pred žegnanjskim plesom tudi vrtiljak s konji, kar pa je sedaj večinoma odpravljeno, ker se je pri tem marsikateri ponesrečil ali pa vsaj močno ranil.

Lase spletejo dekleta v dve kiti, ki sta okrašeni z rdečimi, modrimi, zelenimi ali mešanobarvnimi trakovi. Kite so dolge in leteč visijo po hrbtu. Če je nestanovitno vreme, nosijo pod pazduho veliko zvito ruto z rdečim robom. Ko začne deževati ali snežiti, jo obesijo čez se, ker nikoli ne nosijo kamižole. Neveste nosijo isto obleko, le da je bolj skrbno napravljena in dražja. Ko se začne na ženitovanjih ples, nosi dekle kos svilenega blaga v roki, ki ga izroči plesalcu. K svatbam vsi gostje jezdijo in vsak mladenič ima svoje dekle pred seboj na konju.

Nato se je popotnik obrnil proti Beljaku, se peljal skozi Rožek v Rož, ki je izmed najmikavnejših krajev na Spodnjem Koroškem. Proti Kožentavri in Borovljam postaja dolina zelo rodovitna. Potoval je v avgustu, in tedaj je viselo na drevju polno sadja.

Prišel je v Borovlje, ki so znane po svojih rudnikih železa in po tovarni pušk. K tovarni računajo sedaj 185 mojstrov in 400 pomočnikov, ki so skoraj vsi Slovenci. Živijo tudi po okoliških vaseh in vsi delajo za skladišče v

Borovljah. Ta tovarna oskrbuje armade s flintami, karabinerji in pištolami. Leta 1793 je dobavila 1281 mušket in 6000 karabinerjev, leta 1794 pa samo 1000 mušket. Ker skoraj vsi prebivalci delajo za puškarno, se vedno čuje ropot kladiv in v vsaki hiši so vsi zelo pridni. Delo je razdeljeno, eni delajo te, drugi druge dele pušk. Borovlje so skoraj to, kar je bila Aquileia v starem Noriku glede orožarjev.

Popotnik omenja tudi ajdo, ki je lepo cvetela in obetala obilo zrnja.

Nato je zopet potoval v Celovec, na Gosposvetsko polje in Šent Vid ob Glini. Od tam pa v Trg (Feldkirchen). Opisuje, da imata Koroška in Štajerska obilo golš, ki pa jih je proti kranjski in beneški meji, torej med Slovenci, vedno manj. Na Kranjskem jih razen v Radečah ni. To pripisuje temu, da prebivalci teh krajev uživajo morsko sol. Pot ga je vodila nato mimo Osojskega jezera v Beljak, Paternion, Gmünd itd. v nemške kraje. Povzpел se je na Standalpe. Nazaj grede je prišel h kopeli, h Karlsbadu, kjer vodo vlivajo na razbeljene kamne in jo tako segrevajo. To je zelo star način kopanja. Zopet se je obrnil v Ziljsko dolino, kjer omenja slovenske vasi Mičiče, Pazrije in Blače (Watschich). Nekaj nenavadnega zanj je bil tam kozolec. Slovenske kmetске hiše v teh krajih so večkrat pestro poslikane s človeškimi in živalskimi figurami v naravni velikosti. Slovenci imenujejo Ziljsko dolino »Pri Zilji« (Prfile). Obrnil se je nato v Kanalsko dolino, kjer skoraj v vseh krajih prebivajo Slovenci. Na potu je srečal slovenskega romarja, ki je imel s seboj razne blagoslovljene predmete, tako svečo in voščen svitek, ki ga je imel ovitega okoli klobuka. Na griču je obstal in se obrnil proti Višarjam — od tam se namreč zadnjič vidijo Višarje —, se udarjal na prsi, križal in molil. Govoril je tudi dobro nemško. Popotnik se je z njim zabaval in videl, da pozna sorodstvo slovanskih jezikov, kranjskega, češkega, poljskega itd. Med pogovorom so prišli na kraj, od koder je bil lep razgled na Ziljsko dolino. Levo od Dobrača so Blače, Borlje, Poreče, Črešnje, Črešnjani, Šent Jur in gora, ki se imenuje Vrše, na Vršah (Windische Höhe).

Na Koroškem je bilo tedaj 14 luteranskih cerkvenih občin. Slovenski protestanti so bili vfarani v Nemški Plajberk, ki je štel 600 duš. Fara je imela slovenski podružnici v Čajni in Zagoričah pri Podkloštru. Danes prebivajo slovenski protestantje še v Zagoričah in Sovčah, takrat pa so še prebivali tudi v Čajni. Protestantski pastori so vsi iz Nemčije, le eden (Prugger) je Korošec. Zato smatrajo Koroško za izgnanstvo, iz katerega skušajo kmalu pobegniti. V nekaterih protestantskih občinah je mnogo Slovencev, izmed katerih moški večinoma, ženske pa redkeje razumejo nemški, kljub temu pastori pridigajo le nemško in le splošne cerkvene molitve se berejo v ljudskem narečju slovensko. Protestanti nimajo dobrih molitvenikov. Nad vse so priljubljeni Scheidberger, Spangenberg, Möller, Arnd, Schmolck, Heinrich Müller in podobni. Prva dva (Scheidberger in Spangenberg) sta bila pred dvema letoma konfiscirana, ker sta vsebovala prepire s katoliško veroizpovedjo. One stare knjige se podedujejo od roda do roda. Kakor vemo, je bila tudi med slovenskimi protestanti v okolici Podkloštra razširjena Spangenbergjerjeva postila, ki si jo je od nekod izposodil tudi Andrej Šuster Drabosnjak.

Prepisovanje slovenskih protestantskih molitev in pesmi pa je začetek slovenskega koroškega bukovniškega slovstva.

Zanimivo je poročilo (stran 291), da nosijo planinski pastirji tudi tanke lesene klobuke. V Slovenskih starosvetnostih str. 24 sem objavil sliko lesenega klobuka v Etnografskem muzeju v Ljubljani in pisal: »Ali je to samo kuriozitet, ali je bil ponekod običajen, se še ne da določiti.« Sedaj vemo, da je bil po poročilu nemškega popotnika na koncu 18. stoletja na Koroškem običajen. Zato lahko z gotovostjo sklepamo, da je bil tudi na Kranjskem.

Repično olje (*brassica napus*) rabijo za peko krapov in za različna jedila, nikoli pa ne za gorivo v svetilkah. Svoj čas so še v Celovcu branjevke prodajale krape, ki so jih pekle na repičnem olju.

Soto so takrat kopali ob vzhodnem kraju Vrbskega jezera v Gorici (Maria Loretto) in pri Trgu.

Ovcereja je dobro razvita. Laški in španski mrkači zboljšujejo ovčje trope. Ovčji sir delajo samo v Ziljski dolini, drugod nikjer na Koroškem.

Čebeloreja ni neznatna, posebno na Zgornjem Koroškem. A tu ne vidiš košev za čebele in tudi ne panjev (to je štorov, tršev), ampak samo podolgovate štirioglate omarice — kranjčiče, ki so na sprednjem koncu okrašeni s spodbudnimi podobami. Iz strdi varijo tudi medico, ki je splošno priljubljena pijača, ker primanjkuje dobrega piva in vina.

Ajdovo cvetje smatrajo za najboljšo hrano za čebele, zato ob času, ko ajda cveti, transportirajo večino panjev iz Gornje Koroške na Spodnjo Koroško, posebno pa v celovško okolico z vpregami in na rekah. Velikokrat pa se vozovi s panji zvrnejo in tako izgubijo precej rojev. Kdor pa stanuje blizu Drave, pošilja panje na splavih v celovško okolico. Ker pa so splavi slabo zbiti in splavarji nerodni, se večkrat dogaja, da se ponesrečijo z ljudmi in čebelami vred. Že večkrat so se kmetje v celovski okolici upirali — razen tistih, ki so jih tuji čebelarji za to plačali — jemati čebele na ajdovo pašo, ker so mislili, da sledijo slabe letine. V septembru leta 1795 je prišlo celo do pretepov. Ena stranka je šla oborožena proti drugi in je pozdravila tujce, ki so hoteli braniti svoje čebele in kmete, ki so jim dali prenočišče in dovolili, da so čebele pasli na ajdi, s kamenjem. Razbili so jim panje, kar so jih dosegli. Spor je postal tako resen in nevaren, da so poklicali iz Celovca vojaštvo, ki je marširalo proti upornikom. Kmetje so se obupno branili in ranili več vojakov. Končno sta se obe stranki le pomirili. Nekateri so trdili, da čebele s tem, da se dotikajo ajdovega cvetja in izsesajo med, uničijo organe oploditve in ovirajo nastanek plodu. Drugi pa so trdili, da se oploditev celo pospešuje. Vprašali so neki kolegij, da o tem odloči. Ali so tam to vprašanje že rešili ali ne, popotniku ni znano.

Leta 1780 je Koroška izvozila za 427.858 goldinarjev železa, za 249.192 goldinarjev jekla, za 32.103 gld. svinca, za 14.500 gld. bakra, za 19.488 gld. kalamina (galmaja) itd. Uvozila pa je za 138.000 gld. italijanskih vin, za 155.600 gld. žganja, za 40.480 gld. sladkorja, za 83.350 gld. žita itd. Pri tem drugi potrebni predmeti niso vračunani.

Korošec mora piti iz ječmena varjeno pivo ali pa koritnjak (Steinbier), ki ga varijo iz ovsu, ki mu dodajo malo hmelja. Medtem ko Tirolci, Kranjci in Štajerci, ki so pod istim vladarjem, pijejo vino po 8 do 12 krajcarjev, mora Korošec zanj plačevati po 24 do 28 krajcarjev. Po navadi pijejo laško (večinoma goriško) in štajersko vino, pa tudi pravo italijansko.

Drabosnjak pravi v Svovenjam Obaceju v. 293—296:

»Baram (berem), da so se pomujale deklze brumne biti
Sedei se kna shavajo svoi fruht ubiti
Prej so ble deklze kokor zhista susana
Sedei se ana sramuje kader mora biti sama.«

Nemški potopisec potrjuje Drabosnjakove verze in pripoveduje, da dekleta sedaj občujejo tudi z oženjenimi moškimi, ker so jim fante poslali v vojsko in da ubijajo mladi plod v telesu. Nagibi k temu so bojazen, da bi izgubile dobro ime, manj se bojijo kazni, ki za tako dejanje ni velika, rade živijo udobno, so lene in malomarne. Malomarnost je koroškemu ljudstvu posebno prirojena. Zdi se, da so to vzroki, ki povzročajo to grozovitost.

Vojska s Francozi je pobrala na Koroškem vse moške, tako da popotnik leta 1795 skoraj ni videl neoženjenega moškega, ki bi bil starejši od 17 do 18 let. Zato je bilo tudi zelo malo porok.

Potopis nam je odkril marsikatero etnografsko in kulturnohistorično zanimivost iz življenja koroških Slovencev, posebno Ziljanov pred 150 leti, celo iz življenja slovenskih protestantov izvemo nekaj novic.

Résumé

VOYAGE À TRAVERS LA CARINTHIE EN 1795

Du livre: *«Voyage à travers certaines parties de l'Allemagne méridionale et de la Vénétie»* (Reise durch einige Theile von miltäglichem Deutschland und dem Venetianischen, Erfurt 1798) l'auteur a tiré avant tout les curiosités ethnographiques qui ont trait aux Slovènes de Carinthie, à ceux particulièrement qui habitent la vallée de la Zilja: la fête patronale de Podklošter, les costumes nationaux féminins de la vallée de la Zilja, les danses nationales, l'armurerie de Borovlje, les maisons paysannes de la vallée de la Zilja, les protestants de la Carinthie, le chapeau de bois du berger, les «pâturages» pour abeilles (champs de Sarrazin) dans la plaine de Celovec, l'exportation et l'importation des produits, l'assassinat du foetus dans le sein maternel etc.